

Татарин Назарій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації
досудового слідства Навчально-наукового інституту № 1

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Вінниця)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

ПРОГНОЗУВАННЯ Й МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті досліджуються питання трактування методів моделювання і прогнозування як таких, які необхідно застосовувати під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. Названо основні етапами моделювання при розслідуванні кримінальних правопорушень. Сформовано ознаки, які повинні бути властиві моделям під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. Доведено, що метод моделювання є ефективним при його використанні, але не в усіх випадках. Тому застосування методу моделювання має бути обумовленим і раціональним, саме тоді вдасться виконати велику кількість завдань, які перераховані в статті.

Ключові слова: версії, криміналістика, кримінальне правопорушення, метод, моделювання, прогнозування, ситуації.

Постановка проблеми. У здійсненні концептуального аналізу організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, особливу увагу варто приділити таким методам реалізації досліджуваного різновиду діяльності, як прогнозування та моделювання. Необхідна система поглядів, що охоплює всю галузь боротьби зі злочинністю. У криміналістиці головним є те, що використовується на практиці, а саме криміналістичні прийоми, знання, засоби й методи. Тобто не тільки їх розробку, а й використання під час практичної діяльності правоохоронних органів. Теоретичні криміналістичні знання потрібно застосовувати не як головний складник, а як спосіб вирішення проблемних практичних питань. Оскільки криміналістичне знання передбачає розроблення нового та вдосконалення наявного криміналістичного арсеналу засобів, які допоможуть правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю. Лиш за такої умови криміналістика стане основою для якісних змін під час діяльності з виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Для таких змін необхідне технологічне з'ясування практичних криміналістичних завдань, які наявні в криміналістичній діяльності правоохоронців кожен день. З огляду на це, криміналістичні знання через методи, засоби та прийоми отримують становище найважливішого знання, а його застосування допоможе якісно та ефективно впливати в практичній діяльності для виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Тому в нашому дослідженні зупинимось на характеристиці та особливостях практичного застосування таких методів, як прогнозування та моделювання

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення питання використання методів моделювання й прогнозування під час організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, їх закономірностей, співвідношенням одне з одним і суміж-

ними категоріями займалися такі науковці: Р. С. Белкін, Г. А. Густов, В. А. Журавель, Г. О. Зорін, В. О. Коновалова, О. М. Литвинов, І. М. Лузгін, В. О. Малярова, І. І. Несвітайло, В. О. Образцов, М. В. Салтєвський, О. О. Хань, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та інші.

Мета статті – вивчити методи моделювання й прогнозування та їх використання під час організації і планування розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, важливо звернути увагу на методи реалізації такої діяльності, а саме на моделювання й прогнозування.

Під час організації розслідування, як зазначає М. Салтєвський, слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, слідчий суддя постійно використовує криміналістичні методи різних рівнів, як-от: загальнонаукові (опис, моделювання, спостереження, порівняння), формальної та діалектичної логіки (аналогія, аналіз, індукція, дедукція, абстрагування, синтез) та спеціально-криміналістичні [1, с. 65–67; 2, с. 96].

Згідно з тлумачним словником, слово «прогнозування» трактується як «складання прогнозу; прогноз стану, розвитку й результату чого-небудь на основі наявних даних» [3, с. 1148].

З погляду філософії, «прогнозування» – це «передбачення та дослідження станів, які можуть виникати в майбутньому, прагнення розвитку явищ, аргументовані відомості про властивості процесів, які мають відбутися. Прогноз – це наслідок прогнозування, та є розумінням про варіанти розвитку в майбутньому тих чи тих тенденцій» [4, с. 524].

«Моделювання» трактують як:

– «метод, де пізнавальні операції проводяться не безпосередньо над об'єктом, а над його моделлю, аналогом» [5, с. 133];

– «метод опосередкованого вивчення об'єктів пізнання, пряме дослідження яких з якихось причин недоцільне, через вивчення моделей – предметних систем, знакових, що зможуть відтворити деякі ознаки, властивості, функціонування оригіналів» [4, с. 392].

Отже, прогнозування передбачає варіанти, які можливі під час розвитку явищ чи процесів, а моделювання полягає у виробленні уявних моделей поведінки чи діяння.

Моделювання – це один з основних методів, який використовують при плануванні розслідування кримінальних правопорушень. Це зумовлено самою природою планування розслідування, адже його результатом є уявна модель розслідування. При цьому моделювання, будучи методом планування розслідування, водночас є одним з основним завдань при побудові версій, яке повинно бути вирішеним заради впорядкування й оптимізації діяльності органів досудового розслідування.

У цьому контексті погоджуємося з твердженням А. С. Трофименко, що «основним завданням при побудові криміналістичних версій є «моделювання ситуації скоєного кримінального правопорушення та побудова криміналістичних версій, оскільки на початку розслідування, зазвичай, інформації про вчинену подію дуже мало. Отже, для слідчого виникають логіко-пізнавальні бар'єри. Маючи свої особливості, уявне моделювання виконує роль потрібного пізнавального засобу та допомагає управляти розслідуванням. При створенні інформаційної моделі суб'єкт побудови криміналістичних версій послідовно відтворює у свідомості картину, яка мала місце під час скоєння кримінального правопорушення, допомагає розібратися в механізмі його скоєння та дослідити генезис. Відповідна модель є накопичувачем інформації про кримінальне правопорушення і засобом здобуття нових знань про кримінальну ситуацію та про особу злочинця» [6, с. 103–104].

О. О. Хань переконує, що «моделювання – це метод створення розумової або матеріальної моделі (яка має необхідну для вивчення подібність з тим оригіналом, що є в кримінальному процесі), а також отримання в майбутньому дослідженні такої моделі як засобу криміналістично значимої інформації, яка потрібна для розкриття, розслідування та запобігання кримінальному правопорушенню» [2, с. 54]. Водночас учений стверджує, що «в криміналістиці під моделлю розуміють штучно створену матеріальну або ідеальну систему, що показує та заміняє досліджувану кримінальну подію, окремі ситуації та обставини вчинення кримінального правопорушення, а також ситуації та обставини його розслідування в такий спосіб, щоб дослідження цієї моделі дало змогу одержати відомості про оригінал, які потрібні для ефективного виконання наукових, дидактичних і практичних криміналістичних завдань» [2, с. 54].

Під прогнозуванням прийнято розуміти «науково доведене передбачення подальшого розвитку криміналістики загалом, її методів, засобів та прийомів, урахуваючи сучасний стан науки і практики, передбачених ними змін у деяких видах злочинної діяльності, перспективи виявлення та дослідження нових слідів кримінальних правопорушень і відповідних доказів, а також передбачення розвитку криміналістичної діяльності в умовах розслідування конкретних злочинів. Криміналістичне прогнозування буває науковим і практичним. Практичне – слідчим, експертно-криміналістичним і деякою мірою оперативно-розшуковим» [7, с. 29].

З наведеного помітно, що і моделювання, і прогнозування є мисленнєвою діяльністю, яка полягає у формуванні певного умовиводу (моделі, прогнозу) за результатами детального аналізу наявної інформації про окремі обставини вчинення кримінального правопорушення, її зіставлення з вирішуваними завданнями та обстановкою розслідування. Результат цієї діяльності, зазвичай, відтворюють «у вигляді психічного (уявного) образу, трансформованого в уявну модель нового знання. Недарма моделювання прийнято зводити до «інтелектуального системного абстрагування» [8, с. 247].

До того ж слід зазначити, що прогнозування й моделювання є взаємозалежними методами організації та планування розслідування, що вказує, зазвичай, на їх одночасне використання. Це означає, що неможливо сформувати прогнози без побудови моделей розвитку події чи поведінки окремих осіб, і навпаки, створення моделі дає змогу дати ретроспективний аналіз чи спрогнозувати певне явище, подію, процес тощо. Тому недоречно розкривати особливості прогнозування та моделювання при розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема його організації і планування, у відриві одне від одного.

При цьому прогнозування та моделювання, як методи організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, реалізуються поступово, поетапно. У такий спосіб вдається максимально ретельно пропрацювати наявні в органі досудового розслідування фактичні дані про обставини вчинення кримінального правопорушення конкретного виду, визначити завдання розслідування, врахувати ймовірні умови здійснення досудового розслідування заради визначення оптимальних шляхів їх вирішення.

З наведеного помітно, що основними етапами моделювання при розслідуванні кримінальних правопорушень є:

- визначення завдань, які підлягають виконанню;
- з'ясування обсягу та змісту вихідної інформації, необхідної для створення моделі;
- аналіз наявної в кримінальному провадженні інформації на факт її достатності для побудови моделі;
- за необхідності проведення заходів, спрямованих на отримання відомостей, яких не вистачає і без яких неможливо сформувати модель;
- створення моделі із застосування актуальних спеціальних знань і технологій;
- дослідження отриманої моделі з використанням відповідних прогнозів і врахуванням всіх можливих альтернативних варіантів поведінки, розвитку подій;
- визначення раціональних засобів і способів реагування на отриману модель.

Моделювання, як і будь-яка діяльність, втілюється шляхом виконання деяких актів поведінки або дій у певній послідовності. Тому моделювання розслідування кримінальних правопорушень характеризується внутрішньою впорядкованістю, що виражається в етапізації. Тобто моделювання розслідування відбувається поетапно.

Скажімо, слідчий (детектив, дізнавач) спочатку «мисленнєво поетапно «відтворює» ситуацію вчинення всього кримінального правопорушення (кримінальну ситуацію)», а згодом «періодично осмислює та аналізує ситуацію розслідування, що виникає (слідчу ситуацію), оскільки на основі її оцінки ухвалює відповідні процесуальні і тактичні рішення» [9, с. 84].

Варто зауважити, що сформованим під час організації та планування розслідування кримінальних

правопорушень моделям повинні бути властиві такі ознаки, як:

- об'єктивна відповідність модельованому об'єкту;
- можливість заміщати пізнавальний об'єкт на встановлених етапах вивчення;
- можливість у процесі вивчення давати певну інформацію, що допускає досліду перевірку;
- наявність чітких правил переходу від модельних відомостей до відомостей про сам модельований об'єкт [10, с. 46].

Ефективність методу моделювання не викликає заперечень. Проте цей метод не варто використовувати в усіх випадках. Його використання має бути обумовленим і раціональним, тільки в такому разі вдасться виконати чималу кількість завдань, а саме:

- 1) завдання евристичного та пізнавального характеру;
- 2) завдання, що стосуються процесу організації та управління розслідуванням кримінального правопорушення, при виконанні яких моделі виконують організаційно-управлінську, ретроспективну чи прогностичну функції;
- 3) завдання науково-дослідного характеру (узагальнення слідчої, експертної, судової практики);
- 4) завдання дидактичного характеру (навчально-педагогічного) [9, с. 84].

Прогнозування як метод розслідування кримінальних правопорушень полягає в продумуванні через операції мислення можливі варіанти поведінки як особи злочинця, так й особи, яка проводить досудове розслідування, та результатів їх впливу на виконання окреслених тактичних і стратегічних завдань розслідування. При цьому слід усвідомлювати, що формування прогнозів дає змогу не тільки спланувати та впорядкувати проведення окремих процесуальних дій, ухвалення процесуальних рішень та/або здійснення досудового розслідування загалом, а й передбачити небажаний варіант розвитку подій і відмовитися від використання деяких засобів і методів збирання доказових та орієнтованих відомостей. Доречним є твердження, що застосування під час розслідування кримінальних правопорушень методу прогнозування «дає змогу виявити та виправити недоліки й можливі негативні ситуації, що впливають на результат та перебіг кримінального провадження» [11, с. 73].

Варто зазначити, що завдяки прогнозуванню працівники органу досудового розслідування можуть визначитися з доцільністю реалізації певних дій та/або використання певних заходів не тільки заради збирання важливих для кримінального провадження відомостей, а й для припинення та/або недопущення вчинення кримінального правопорушення. У такий спосіб за сприянням прогнозування при розслідуванні кримінальних правопорушень здійснюється профілактична функція.

Застосування методу прогнозування під час розслідування кримінальних проступків і кримінальних правопорушень є одним зі способів не тільки поліпшення криміналістичної науки, а й оптимізації практичної роботи з виявлення та розслідування протиправних діянь, зокрема його організації та планування. Використовуючи вказаний метод, можна передбачити зміни в структурі та механізмі кримінальної протиправної діяльності, а значить розробити нові рекомендації щодо техніко-криміналістичного й тактико-методичного забезпечення досудового розслідування.

Висновки. Отже, прогнозування та моделювання є взаємозв'язаними методами організації та планування розслідування, що вказує здебільшого на їх одночасне використання. У процесі діяльності з організації та планування розслідування кримінальних правопорушень методи моделювання й прогнозування застосовують при:

- 1) спільних нарадах та обговореннях щодо:
 - вибору спрямованості розслідування, засобів і тактичних прийомів (тактичних комбінацій, тактичних операцій) збирання доказів та орієнтувальних відомостей;
 - оцінки тактичних ризиків;
- 2) встановлення перспективних варіантів напряму кримінальних проваджень і меж поведінки його учасників;
- 3) здійснення процесуальних дій для встановлення можливих місць скупчення доказів, визначення властивостей предметів та об'єктів пошуку, застереження щодо знищення чи пошкодження фактичних даних про обставини вчинення кримінального правопорушення й інші обставини, що мають значення для кримінального провадження;
- 4) взаємодії для налагодження ефективного спілкування між її учасниками та узгодження їхніх дій;
- 5) консультування з фахівцями, для взяття їхньої участі в здійсненні найкращого за певних умов розслідування сукупності заходів;
- 6) встановлення позитивних для майбутнього напрямів введення прогресивного, зокрема закордонного досвіду, з організації та планування розслідування кримінальних правопорушень;
- 7) створення проєктів нормативно-правових актів, які врегулюють процесуальні й організаційні плани досудового розслідування;
- 8) встановлення сторін і засобів реформування системи правоохоронних органів, підрозділи яких здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень;
- 9) планування в бюджеті, а пізніше розподіл коштів для фінансування роботи органів досудового розслідування;
- 10) здійснення наукових робіт щодо проблемних питань організації та планування розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Салтевський М. В. Криміналістика в сучасному викладі юристів: навчальний та практичний посібник. Харків : Рубікон, 1997. 432 с.
2. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій : монографія / за заг. ред. В. А. Журавля. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Філософський енциклопедичний словник: довідкове видання / голова редколегії В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
5. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.

6. Трофименко А. С. Поняття процесу побудови криміналістичних версій. *Південноукраїнський часопис*. 2016. № 3–4. С. 102–105.
7. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
8. Несвітайло І. І. Співвідношення понять моделювання та алгоритму при розслідуванні злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 245–248.
9. Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень: навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 164 с.
10. Хаджирадєва С. К. Моделювання як метод науково-практичного пізнання. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2009. № 1 (1). С. 44–52.
11. Теслюк І. О. Застосування методу криміналістичного прогнозування під час проведення впізнання особи, речей, трупа. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 71–73.

References

1. Saltevsykyi, M.V. (1997) *Kryminalistyka v suchasnomu vykladі yurystiv: navchalnyi ta praktychnyi posibnyk [Forensics in the modern presentation of lawyers: educational and practical guide]*. Kharkiv : Rubikon [in Ukrainian].
2. Khan, O.O., Zhuravlia, V.A. (2021) *Teoretychni osnovy planuvannia ta prohramuvannia provadzhennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Theoretical foundations of planning and programming of investigative (search) actions]*. Odesa: Vydavnychy dim "Helvetyka" [in Ukrainian].
3. Busel, V.T. (2005) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin : VTF "Perun" [in Ukrainian].
4. Shynkaruk V.I. (2002) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: dovidkove vydanni*. Kyiv : Abrys [in Ukrainian].
5. Petrushenko V.L. (2011) *Filosofskyi slovnyk: termini, personalii, sententsii [Philosophical dictionary: terms, personalities, maxims]*. Lviv : "Mahnoliia 2006", [in Ukrainian].
6. Trofymenko, A.S. (2016) Poniattia protsesu pobudovy kryminalistychnykh versii [The concept of the process of building forensic versions]. *Pivdenoukrainskyi chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 3–4, 102–105 [in Ukrainian].
7. Tishchenko V.V., Podobnyi O.O. (2022) *Kryminalistyka: navchalno-metodychnyi posibnyk [Forensics: educational and methodological manual]*. Odesa : Vydavnytstvo "Iurydyka" [in Ukrainian].
8. Nesvitailo, I.I. (2015) Spivvidnoshennia poniat modeliuвання ta alhorytmu pry rozsliduvanni zlochyniv [Correlation of the concepts of modeling and algorithm in the investigation of crimes]. *Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 2. 245–248 [in Ukrainian].
9. Priakhin, Ye.V. (2022) *Kryminalistychni zasoby ta metody rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen: navchalnyi posibnyk [Forensic means and methods of investigation of criminal offenses: a study guide]*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
10. Khadzhiradiєva, S.K. (2009) Modeliuвання yak metod naukovo-praktychnoho piznannia [Modeling as a method of scientific and practical knowledge]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the Academy of the Customs Service of Ukraine*, 1 (1), 44–52 [in Ukrainian].
11. Tesliuk, I.O. (2017) Zastosuvannia metodu kryminalistychnoho prohnozuvannia pid chas provedennia vpiznannia osoby, rechei, trupa. *Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 4. 71–73 [in Ukrainian].

Tataryn Nazarii,

Doctor of Law, Associate Professor
at the Department of Criminal Procedure and Organization
of Pretrial Investigation of Educational and Scientific Institute No. 1
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Vinnytsia)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

FORECASTING AND MODELING AS METHODS OF ORGANIZING AND PLANNING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Forensic knowledge through methods, means and techniques acquires the status of the most important knowledge, and its application will help to qualitatively and effectively influence practical activities for the detection, investigation and prevention of criminal offenses.

The article examines the issues of interpreting modeling and forecasting methods as those that must be used during the organization and planning of criminal offense investigations. The use of these methods in the context of activities for the organization and planning of criminal offense investigations is proposed. It is established that modeling is one of the main methods used when planning criminal offense investigations. This is due to the very nature of investigation planning, because its result is an imaginary investigation model. The main stages of modeling in the investigation of criminal offenses are named. The features that should be inherent in models during the organization and planning of criminal offense investigations are formed. It is proved that the modeling method is effective when used, but not in all cases without exception. Therefore, the application of the modeling method must be conditioned and rational, it is then that it will be possible to solve a large number of tasks listed in the article. It is argued that forecasting as a method of investigating criminal offenses consists in thinking through the operations of thinking about possible options for the behavior of both

the criminal and the person conducting the pre-trial investigation, and the results of their influence on the solution of the outlined tactical and strategic tasks of the investigation. It is established that forecasting and modeling are interdependent methods of organizing and planning an investigation, which indicates that they are usually used simultaneously. This means that it is impossible to form forecasts without building models of the development of an event or the behavior of individual individuals, and, conversely, creating a model allows you to give a retrospective analysis or predict a certain phenomenon, event, process, etc.

Key words: *versions, forensics, criminal offense, method, modeling, forecasting, situations.*

Надіслано до редколегії 12.12.2024